

ПЕРШИЙ ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В БОЛГАРІЇ

Албена Стаменова

Софійський університет ім. св. Климента Охридського

У статті йдеться про створення першого підручника з української мови в Болгарії. Специфіка його розрахована на засвоєння української мови болгарами, носіями мови, в якій нема відмінків. У ньому застосовано т.зв. „горизонтальну систему” викладання відмінків, тобто граматичний матеріал, що стосується іменних частин мови, викладено за відмінками, а не за відмінами. Дієслівні категорії висвітлено, зважаючи на особливості деяких із значень окремих відмінків.

Ключові слова: українська мова, методика викладання, відмінок, горизонтальна система.

Підручник, з поки ще робочою назвою „Українська мова для болгар, частина І”, про який ітиметься, має вийти з друку в кінці серпня 2007 р. Це буде перший підручник з української мови в Болгарії. Він призначений для студентів першого та другого курсу спеціальності „Українська філологія” в Софійському університеті ім. св. Климента Охридського. Автори – Албена Стаменова та Райна Камберова – викладачі української мови в цій спеціальності. Обсяг граматичного матеріалу узгоджений з вимогами кафедри слов’янського мовознавства Софійського університету. Його розташування та систематизація спираються на найкращі зразки викладання слов’янських мов на університетському та шкільному рівні в Болгарії.

Традиційний напрям викладання української мови, представлений у більшості наявних досі підручників, передбачає ознайомлення з іменним граматичним матеріалом за частинами мови та за відмінами. Зазвичай, такі підручники призначені для носіїв російської мови або для тих, хто ознайомлений з особливостями східнослов’янських мов. На відміну від цього, наш підхід розрахований на специфіку засвоєння слов’янських мов болгарами. Зокрема, значну увагу присвячено відмінкам як категорії, не притаманній болгарській мові. У нашому підручнику застосовано т.зв. „горизонтальну систему” навчання відмінків – детальний виклад семантики та вжитку кожного відмінка та закінчення всіх іменних частин мови в кожному відмінку окремо, тобто за відмінками, а не за відмінами. Цей підхід виявився дуже результативним у навчанні студентів. Чималу практичну цінність становить також поєднання в одному уроці іменних та дієслівних категорій, що дає змогу добре осмислити матеріал та краще засвоїти мову.

Підручник складається з десяти уроків. Перший урок присвячений ознайомленню з особливостями української фонетики, а також з правилами правопису. Наступні уроки розділені на три частини – А, В і С. Перша частина містить текст на тему української культури і вправи до тексту. Вона призначена для засвоєння нової лексики та ілюстрації граматичного матеріалу. Друга частина граматична. У ній відповідні іменні й дієслівні категорії розглянуто на високому теоретичному рівні, максимально охоплено правила та винятки. Не меншу увагу приділено практичному застосуванню граматичних знань

у реальному житті за допомогою численних вправ. У третій частині – більш розширені й творчі вправи до граматичного матеріалу з другої частини. Крім цього, уведено додатковий матеріал, пов'язаний з деякими з граматичними темами, підкреслено специфічне вживання деяких граматичних конструкцій. Подано також діалоги, які пов'язують навчальний матеріал з його вживанням у реальних комунікативних ситуаціях.

Коротко розглянемо зміст кожного уроку.

Перший урок – фонетика й орфоепія. У ньому звернено увагу на специфіку української фонетики. Вправи спрямовані на розрізнення українських звуків та звукосполучень, які можна сплутати. Для правильної вимови голосних є тренувальні вправи, де враховано наголошену та ненаголошену позиції, вимову звуків на початку, у середині і в кінці слова та після різних приголосних. Вправи навчають розрізняти [e] та [и], наприклад: *евакуація, екзамен, екзарх, яйце, віконце, сонце, озерце, серце, дзеркальце, море, місце, лице, вогнище, прізвище, опише, підпише, випише, мовби, немовби, скарби, фарби, трави, вистави, атаки, рушники, писали, обіцяли*; [и] та [і], наприклад: *засобами, надіти, радіти, видіти, ненавидіти, сидіти, посидіти, оволодіти, подіти, жаліти, обдурити, запросити, рушити, сушити, заплющити, зм'якшити; йти, зайти, знайти; бабі, баби, службі, гриби, підходящі, заробивши, піднісши*; [и] та [-ий], наприклад: *жаби, забий, маситаби, білозубий, любий, скарби, пагорби, журби, зуби, голуби, грубий, яструби, шуби, справи, жвавий, підстави, кривавий, назви, впливи, яскравий, голови, березневий, життєвий, брови та інші*.

У вивченні приголосних звернено увагу на їхню вимову в кінці слова (на відміну від болгарської мови, вони не оглушуються), наприклад: *жероб, хлібороб, пагорб, дуб, куб, тулуб, яструб, чуб, шлюб, спосіб, німб, гроб, дзьоб, голуб;*

прилад, приклад, велосипед, досвід, привид, стид, фонд, взвод, голод, холод, народ, авангард, акорд, бруд, уряд, поряд, насамперед, посуд, світогляд, хід, вхід, підхід;

на вимову українських [в] та [г], наприклад: *плавав, вигравав, перегорів, зустрів, підсів, напоїв, зайшов, найшов, пішов, вийнайшов;*

стовп, натовп, голівка, виставка, листівка, вовки, заголовки, висновки, підготовки, заголовки, блискавки;

на вимову [в] та [ф], наприклад: *епіграф, писав, кричав, граф, пароплав, спитав, хитав, телеграф, читав, розквітав, фотограф, штраф, повертав, став, шаф, позичав, шеф, дерев, тиф, поставив, цікавив, коханців, тріумф, загорнув, був;*

на розрізнення звуків [г] та [х], наприклад: *газета, газ, газований, галка, гайдуцький, гай, гайворон, галас, гвинт, гвоздика, гвардія, гейша, географія, гелікоптер, геометрія, гибель, гидкий, гинути, гіацинт, гібрид, гігієна, гідний, гідність, гланди, гладити, гладкий, глашатай, глибокий, глина, глист, глитати;*

розвага, книга, підлога; друге, вдруге, по-друге; довгий, убогий, розлогий, вологий, безногий, порогам, обслугам; поганий, ланцюгом, одягом, протягом, відвагу, розвагу, каторгу, райдугу;

враг, бігти, вбігти, добігти, побігти; вогкий, легкий, пружкий; легкий, найлегший, вогник; запобігливий, невибагливий, легкого, застигло;

гавкати, хазяйство, гіацинт, хитрий, хід, гімназія, хімія, хіт, гітара, хлібороб, гість, гіпноз, хлопець, хмара, глухий, глина, хмарний;

нивах, кукурудзах, діалог, ворог, синіх, вчорашніх, навкруг, шлях, ніг, цвях, чепіг, лях, тривога, нюх, вимога.

У цьому уроці розглянуто також деякі правописні правила – букви на позначення двох звуків – **щ, ї, є, я, ю**, позначення м'якості приголосних, вживання апострофа, написання **і, ї** та **и** в корені слова, подовження та подвоєння приголосних, основні чергування голосних звуків, чергування **і – й** та **у – в**, правопис префіксів. Усі правила проілюстровані багатьма прикладами, є вправи для відпрацювання.

У другому уроці вміщено короткий текст для читання – „Перші дні навчання”, без вправ до нього. Отже, частини А та В злиті. Граматична частина містить такі теми: 1) Поняття про відмінювання різних частин мови; 2) Закінчення іменників у називному відмінку однини й множини; 3) Відміни іменників; 4) Закінчення прикметників у називному відмінку; 5) Дієслово „Бути”; 6) Питання – констативні питання та частка ЧИ. 7) Заперечення; 8) Відмінювання дієслів у теперішньому часі; 9) Зворотні дієслова; 10) Неправильні дієслова. Як і в наступних уроках, вправи подано після кожної граматичної теми. У частині С зосереджено займенники: вказівні, присвійні, особові та питально-відносні, а також прислівники місця. А ще – додаткові вправи до частини В.

Поєднання у викладанні іменної та дієслівної частини дає змогу висловлювати хоча й прості, але завершені думки на зразок: *Я студент, Це моя мама, Підручник лежить там, Ти сидиш тут, Чи це його ручка?, Ні, це не моя ручка* та інші. Розрізнення закінчень різних родів й типів іменників, утворення множини та відмінювання дієслів у теперішньому часі – суттєві знання для подальшого засвоєння мови.

У третьому уроці – текст на тему „Географія України”. Граматична частина містить теми: 1) Значення місцевого відмінка; 2) Місцевий відмінок вказівних, питальних, означальних, присвійних займенників, прикметників та іменників; 3) Місцевий відмінок особових та питально-відносних займенників; 4) Прийменники з місцевим відмінком; 5) Безособове вживання дієслова „Бути”; 6) Минулий час дієслів; 7) Дієслово „Бути” в минулому часі; 8) Давноминулий час. У частині С: діалоги, вправи на місцевий відмінок (відповіді на запитання: хто де працює? хто на чому грає? хто на чому катається?), твір на тему „Мій дім, моя кімната” та ін.

Вибір місцевого відмінка для початку ознайомлення з українськими відмінками зумовлений передусім зрозумілістю та доступністю його значень, однаковими закінченнями іменників чоловічого та жіночого роду. Вивчення безособового вживання дієслова **бути** дає змогу виражати значення типу *В кімнаті є стіл* та розрізняти речення: *Стіл в кімнаті* та *В кімнаті є стіл*, що важливо на тлі відсутності дієслова-зв'язки *бути* в теперішньому часі. Раннє ознайомлення з минулим часом дієслів зумовлене спільнослов'янською близькістю болгарської та української мов, подібністю творення минулого часу в обох мовах і зрозумілістю для болгар форм жіночого й середнього роду та множини. Тим самим розширюються можливості студентів виражати власні думки. Тут уперше введено продуктивний в усіх подальших уроках тип вправ – „Розкрийте дужки і поставте слово в правильному відмінку”. На початку це місцевий відмінок, пізніше подано інші відмінки та їхні комбінації.

Четвертий урок – тема „Познайомтесь”. Граматичні теми в частині В такі:

1) Знахідний відмінок вказівних, питальних, означальних, присвійних займенників,

прикметників та іменників; 2) Знахідний відмінок особових та питально-відносних займенників; 3) Значення знахідного відмінка; 4) Основні прийменники зі знахідним відмінком; 5) Вид дієслова. Видові пари. 6) Перетворення дієслів у дієслова протилежного виду; 7) Майбутній час дієслів доконаного виду. У частині С: вправи для засвоєння знахідного відмінка й дієслівного виду, прислівників напрямку.

У цьому уроці продовжується виклад дієслівного матеріалу, започаткований у попередніх уроках. Розширюється горизонт вжитку дієслів, зокрема перехідних дієслів зі знахідним відмінком. Вид дієслова та творення корелятивної видової пари – базисна для слов'янських мов особливість. Тому тут подано відомості про способи перетворення дієслів у дієслова протилежного виду. Студенти набувають змогу вживати свідомо ще один час дієслова – майбутній час. Цьому сприяє перетворення дієслів недоконаного виду в дієслова доконаного виду за допомогою префіксів.

У п'ятому уроці – текст „Церква дивна й славна”, присвячений Софіївському собору в Києві. Подано граматичні теми в частині В: 1) Родовий відмінок вказівних, питальних, означальних, присвійних займенників, прикметників та іменників; 2) Родовий відмінок особових та питально-відносних займенників; 3) Основні значення родового відмінка без прийменника; 4) Кількісні числівники; 5) Порядкові числівники. У частині С вміщено вправи на родовий відмінок й числівник, вправи типу *Яке сьогодні число*, конструкції на зразок: *Що нового?*, конструкції з подвійним запереченням та займенником *жодний*, діалог Чи є + Н.в. – Ні, немає + Р.в.

У граматичній частині дієслівний матеріал відсутній. Тут уведено нову для студентів частину мови – числівник. Увагу зосереджено на творенні та правописі числівників, на особливості їхнього узгодження з іменником (зокрема неозначених *багато, небагато, мало* та ін.), що, по суті, є одним з типових випадків уживання родового відмінка без прийменника.

Текст **шостого уроку** – „Перлина українських міст” – присвячений Львову. Граматичні теми в частині В такі: 1) Прислівники з родовим відмінком; 2) Модальні дієслова; 3) Майбутній час дієслів. У частині С – вправи, діалоги та конструкції типу: *У кого є що? Я маю – У мене є.*

У цьому уроці дієслівний матеріал не пов'язаний прямо з іменним. Це дає змогу спокійно засвоювати широкий обсяг значень родового відмінка та велику кількість прийменників, які з ним вживаються. Також закріплюються знання з творення видових пар дієслова – доконаного виду з недоконаного (значення майбутнього часу дієслів доконаного виду).

Тема **сьомого уроку** – „Кава по-турецьки, по-віденськи чи по-українськи?” присвячена українцю Юрію-Францу Кульчицькому, який відкрив першу кав'ярню у Відні. Граматичні теми в частині В такі: 1) Давальний відмінок вказівних, питальних, означальних, присвійних займенників, прикметників та іменників; 2) Давальний відмінок особових та питально-відносних займенників; 3) Значення давального відмінка; 4) Прийменники з давальним відмінком; 5) Умовний спосіб дієслова; 6) Безособові дієслова. У частині С вміщено вправи, діалоги, конструкції типу *Я мушу – Мені треба*, оформлення імені адресата, напр., Коваленку Валерієві Яковлевичу, конструкції з сполучниками *якби, коли б(и), якщо*, та зі сполучниками *щоб, аби*.

Комбінування безособових дієслів з давальним відмінком зумовлене суб'єктивним значенням давального відмінка типу *Мені хочеться*, а знання умовного способу дає змогу виражати бажання, умовність, та інші значення конструкціями зі сполучниками *якби, коли б(и), якщо*.

У **восьмому уроці** в частині А є текст „Цікаві факти про Київ”. Граматичні теми в частині В: 1) Орудний відмінок вказівних, питальних, означальних, присвійних займенників, прикметників та іменників; 2) Орудний відмінок особових та питально-відносних займенників; 3) Значення орудного відмінка; 4) Прийменники з орудним відмінком; 5) Творення пасивних дієприкметників; 6) Пасивний стан дієслова; 7) Безособові форми пасивного стану дієслова – предикативні форми на *-но, -то*. У частині С уміщено іменний присудок в орудному відмінку, вправи на орудний відмінок й пасивний стан дієслова.

Комбінацію між орудним відмінком та пасивним станом дієслова вибрано з огляду на одне зі значень орудного відмінка „*зроблений, виконаний ким?*”, яке дає змогу ввести інформацію про пасивні дієприкметники та пасивний стан дієслова.

Тема тексту в частині А **дев'ятого уроку** – „Спорт України”. Граматичні теми в частині В: 1) Кличний відмінок; 2) Творення українських імен по батькові. Кличний відмінок імен по батькові та прізвищ; 3) Наказовий спосіб дієслова; 4) Модальні дієслова. У частині С – діалоги та вправи.

Пропонована комбінація іменної та дієслівної частини граматичного матеріалу – кличного відмінка з наказовим способом – дає змогу утворювати звертання та конструювати близькі до дійсності комунікативні ситуації.

Тема тексту в **десятому уроці** „Історія грошей в Україні”. Граматичні теми в частині В: 1) Означальні займенники; 2) Неозначені та заперечні займенники; 3) Ступені порівняння прикметників; 4) Ступені порівняння деяких прислівників. У частині С подано вправи та конструкції порівняння з прийменниками *ніж + Н.в., від + Р.в., за + Зн.в.*

У кожному уроці зазначено відмінкові закінчення окремої категорії слів, подано докладний коментар до їхнього відмінювання, описано особливості й винятки. Цей підхід до викладання граматичного матеріалу застосовано також щодо дієслівних категорій.

Як бачимо, у підручнику поєднано викладання суті відмінків та їхніх значень, огляд закінчень основних іменних категорій – іменника, прикметника, усіх видів займенників, числівника (без відмінювання) – з ознайомленням з усіма дієслівними категоріями, зокрема часу, виду, способу і стану. Це дає змогу досягти доброго рівня комунікативності у процесі навчання. До того ж, він має високий теоретичний рівень викладу, його можна використовувати в ролі довідника для підготовки студентів з теоретичної граматики сучасної української мови.

У кінці підручника оформлено декілька додатків. Частина з них пов'язана з граматичним матеріалом, доповнює та уточнює деякі моменти. Так, наприклад, Додаток 1 містить огляд відмінювання іменників, прикметників та займенників; Додаток 2 – „Таблиця прийменників, які вживаються з різними відмінками”; Додаток 3 – „Таблиця слів, які закінчують на –р”; Додаток 4 – „Основні значення дієслівних префіксів”,

Додаток 5 – „Найчастіше вживані префікси та суфікси в українській мові для утворення доконаного й недоконаного виду дієслів”. Інша частина призначена для самостійної роботи, наприклад Додаток 6 – „Тексти для розкриття дужок в окремих відмінках”, Додаток 7 – „Тексти для розкриття дужок у більше ніж одному відмінку”.

Наш підручник з української мови для болгар новаторський саме завдяки специфіці добору та розташування граматичного матеріалу. Сьогодні в Болгарії відсутні ґрунтовна граматики та інша довідкова література з української мови, тому цей підручник можна використовувати в ролі довідника з широкого українського граматичного матеріалу, який в ньому представлений. Характеристики підручника поєднані з елементами граматичної праці та практичної граматики. Отже, він буде корисний не лише в процесі навчання з викладачем, але й для самопідготовки. Включені в нього тексти мають високу інформаційну цінність і знайомлять аудиторію з деякими аспектами української історії та культури, які, зазвичай, не дуже широко відомі за кордоном. Сподіваємось, що підручником зацікавляться не лише студенти, а й усі, хто бажатиме ознайомитися з українською мовою або систематизувати свої знання – філологи, перекладачі, журналісти, українці, які живуть в Болгарії, та ін.

За задумом цей підручник з української мови для студентів – перша частина більш розгорнутого викладу української мови, призначеного для потреб освіти. Автори готують також другу частину.

THE FIRST TEXTBOOK OF UKRAINIAN LANGUAGE IN BULGARIA

Albena Stamenova

St. Kliment Ohridski University of Sofia

The article informs about the creation of the first textbook of Ukrainian language in Bulgaria. The specificity of the textbook is aimed at assimilation of the Ukrainian language by the Bulgarians as non-inflected language speakers. It applies the so called „horizontal system” of presentation of the cases, i.e. the grammar material concerning the names is presented by the cases, not by the types of declension. The explanation of the grammar categories of the verb is based on the specificity of some of the meanings of the different cases.

Key words: Ukrainian language, methods of teaching, case, horizontal system.